

Anadolu Din ve İnançları Platformu / Kültürel Mirasımızı Sırtlayanlar / Bölüm 6

İbrahim Halil Sarısu ile Urfa'nın kültürel mirası

KONULAR: Urfa'nın kısa tarihi, Urfa'da inançların tarihi, son dönem arkeolojik kazıları, Urfa'nın tarihi yapı çeşitliliği,

“Urfa kesinlikle dünyanın en büyük açık hava müzesidir”

Nükhet Everi- Söyleşilerimizin bu bölümünde Urfa'dayız. Sanat tarihçi, restorasyon uzmanı ve turizmci İbrahim Halil Sarısu, sizi tanıyabilir miyiz?

İbrahim Halil Sarısu- Marmara Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünden mezun oldum. Urfa'da yaklaşık yedi yıldır çeşitli arkeolojik kazılar yürütüyorum. Öyle bir bölgede bulunuyoruz ki bazen kazı yaptığımız alanın 80 santim altında Neolitik döneme bile rastlayabiliyorsunuz. Bazen Roma, bazen Büyük Kutsal Edessa Krallığı dönemine denk gelebiliyorsunuz. Urfa'da bulunduğum 7 yıllık süreçte arkeolojik ve sanat tarihi açısından değerli buluntulara şahitlik ettim. Bunların bazılarının çıkarılmasında, bazılarının restorasyonunda veya konservasyonunda görev aldım. Onun dışında Urfa yapıları üzerinde, mimari yapıları üzerinde çeşitli restorasyon faaliyetleri çalışmalarında bulundum. Bunların çoğu Suriçi'ndeydi, Urfa'nın da surları vardı. Birkaç şehir kapısı kalsa da aslında Urfa bir sur içi kentidir. Sur içinde yaklaşık 500 civarında yapının restorasyonunda veya o yapının bir şekilde raporlama kısmında bulundum. İki yıl önce eski unutulmuş bir yapıyı satın alarak restore ettim ve turizme kazandırdık. İki yıl önce de Mardin Artuklu Üniversitesi'nde turizm rehberliği ana bilim dalında yüksek lisans yaptım. Kısa bir süre önce de bitirme tezimi verdim ve mezun oldum.

Nükhet Everi- Urfa özellikle inançlar açısından ilginç bir şehir, katmanları var, zorlu bir tarihi var. O katmanları biraz bahsedelim mi? Bir de neden Peygamberler şehri denilmiş gelelim?

İbrahim Halil Sarısu- Arkeoloji bizim için katman bilimi, yani stratigrafi çok önemli bir metod. Uygarlıkların hepsinin bir iz bıraktığını o kadar net görüyoruz ki, peygamberler şehri olması bu stratigrafinin bir kısmıdır. İlk yerleşimler, neolitik dönemlerden tutun da klasik dönem yani Asur, Roma, İslami dönem o kadar çok katman var ki, hepsinde çok bariz izler görüyoruz. Özellikle neolitik dönem yerleşmeleriyle son yıllarda popüler oldu biliyorsunuz. Bunun en bilineni günümüzde Göbekli Tepe. Muhteşem bir şiiir... Göbektepe'nin ve Göbektepe döneminden kalma yerlerin sadece Urfa bölgesinde olması bir rastlantı değil. Ama neden burası? Yani sadece coğrafya sadece topografya mıydı? Karahan Tepe, Sefer Tepe gibi yerler, bunun gibi bir sürü yer var Urfa bölgesinde. Bir kere buralarda tarımın başladığını, buğdayın evcilleştirildiğini, bazı hayvan türlerinin evcilleştirildiğini, onlarla birlikte yaşamaya başlandığını görüyoruz. Göbektepe herhalde sorularımızın çok büyük kısmına cevap oldu. Karahantepe ve Harpetsuan'da yapılacak olan kazılarda bunları çok rahat görebiliyoruz.

Neolitik sonrası dönemlerde, madenlerin modern kullanımının başladığı dönemlerde, örneğin Tunç Çağı'nda, Urfa'da yine birkaç katman üstünde izlerini görebiliyoruz. Günümüze kadar devam eden inanç sistemlerinin temeline oturan şaman inanç

sistemlerinin burada başladığını görüyoruz. Harran bölgesinde yaklaşık 5000 yıl öncesinde insanlık için değerli olan güneşi kutsuyorlar. Ay'a inanıyorlar. Gezegenlerle inanılmaz bir etkileşim, gezegenleri inceleme durumu görüyoruz. Güneş sistemindeki gezegenleri incelemek, bunları isimlendirmek fikri buralarda ortaya çıkıyor. İnanç sistemleri o kadar çok içselleştirilmiş ki mimari yapıların plan oturumunda ikonografisinde, yapanın hikayeleştirilmesinde yani statikten tutun tüm estetik kaygılarını bu inanç sistemleri üzerinde oturttuklarını görüyoruz. Belki Peygamberler kenti veya Peygamberler bölgesi denilmesinin nedeni burayla kıyaslanıyor. Tam olarak kaç peygamberin geldiğini bilmiyoruz. Hz. Eyüp'ten tutun, Hz. Musa, Hz. Yakup, Hz. İbrahim. Brahma'lar var Hindistan'da, Hz. İbrahim'den geldiği düşünülür. Buradan dünyaya dinleri ihraç ettiklerini görebiliyoruz. Malezya'nın güneydoğusunda Rohingya Müslümanları ve Rohingya Hristiyanları var. Bunlar Süryaniler oluyor ve Urfa'dan gittiklerini biliyoruz. Rohingya, Kürtçe'de de güneşin doğduğu yer, güneşin doğumu anlamına geliyor. Burada kast etmek istediğim şey şu, dünyada cennet-cehennem düşüncesinden tutun da tek tanrı, bir tek yaratıcı düşüncesinin Asurlarda başladığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Hristiyanlar, Müslümanlar hepsinin bir temel taşı olduğunu söyleyebiliriz. Kazı yaptığımız yerlerde mezarlık alanlarda kitabeleri okuduğumuzda önce şamana bir gönderme ya da erken Hristiyanlık döneminde çok da güzel birbirlerini methediyorlar, işte atalarını methediyorlar. Ondan sonra Tanrı'nın dileklerini kabul etmeleri için çok güzel methiyeler diziyorlar. Hristiyanlık öncesi ve Erken Hristiyanlık dönemindeki olanların hepsinde ebediyet evi inşa edilmiş. Yüzlerce kaya mezarında Süryanice yazılar görüyoruz. Ara ara da Grekçe yazılarını görüyoruz. Yani bir yerde bir resmi dil varken ara ara o resmiyet değişiyor. Bazen sadece resmi dil Suriyanice, bazen hem Suriyanice hem Grekçe olabiliyor. Herhalde Urfa bölgesinin tampon bölge olmasıyla ilgili bir şey. Neden tampon bölge? Urfa bölgesinin mimari yapılarının, yani günümüze kadar ulaşmış özellikle yapılarının temelinde Asur mimari yapısı olduğunu düşünüyorum. Hep deriz ya arkeolojikse Roma'dır, Roma abidevidir, Roma oturmuş düzendir, Roma statiktir, Roma bürokrasidir, Roma dinlerin kurumlaşmasıdır deriz. Aslında bunu Roma'dan önce başlatan ve gerçekten tarihin ilk ve tek büyük imparatorluğu olan Asur İmparatorluğu'dur. Suriye dediğimiz yer Asur'ların ülkesi, ismi bile oradan geliyor. Süryaniler, Asurlar mı dediğinizde, evet Asurlar'ın devamı. Hristiyan olmuş, pagan inanç sisteminin bir kısmını bırakıp İsa Mesih'e inanmış kişilerdir. 5000 yıl öncesinin, bilebildiğimiz 5000 yıl öncesinin çocukları. İşte bu inanç sisteminin, bu büyük devletin çocukları halen inceleme için, yani araştırma için inanılmaz güzel bir alan. Süryani'ce yazısı yaklaşık 2500 yıldır aynı şekilde okunabiliyor. Çok ufak değişiklikler geçirmiş ve bunların çoğunun inanç sistemiyle ilgili olan yapılarda, belgelerde okuyoruz. Yani tam inançlı bir halk diyelim. Pagan dönemde de çok inanan, Hristiyanlık döneminde de çok inanan bir halktan bahsediyoruz. Herhalde bir inancı bu kadar kendinde toparlamış, bu kadar özümsemiş ve bu kadar kurumlaştırmış başka bir halk, ben bilmiyorum. Öyle bir şey görmedim açıkçası. Her yerde izlerini görüyoruz. Ben Urfa'ya Süryani kenti diyorum. Raporlarımda da bunu yazarım. Asur ve Erken Hristiyanlık döneminde kullanılan ikonografiyi, bezemelerin hepsini inceliyorum ve bu bağlantıyı kurabiliyorum. Urfa'da kimse şu anda Süryani olduğunu, Süryanilerin olduğunu tahmin etmiyor ya da bilmiyor. Bunun tabii birçok değişken nedeni var. hep Mardin deriz, işte Mardin'de Suriyeliler var.

Evet Mardin'de var, Şırnak'ta var, Cizre bölgesinde var, Diyarbakır'da var, Adıyaman'da var, Antep'te var, Hatay'a doğru gidin var, Suriye'nin yine kuzey orta bölgesine, Lübnan'da yine var. Yayıldıkları coğrafya dünyanın en verimli alanları. Süryanilerin kentli ve köylü kısmını tabii ki ayırabiliyoruz. Ama sanatın başladığı, zanaatın başladığı, siyasetin başladığı devlet kademelerinin içerisinde Süryani halk o kadar çok büyük geçmişe sahip ki işte o yer aldıkları kurumlar, yer aldıkları alanlar diyelim günümüze bir sürü arkeolojik ve mimari eser bırakmıştır. Şimdi Urfa bölgesinin Suriçin'de 10. yüzyıl vakanüvislerinin yazdığı belgelerden çok şey öğreniyoruz. İbn Havkal Urfa bölgesinde Suriçin'de özellikle bahsediyor, kilise ve manastırların olduğunu söylüyor. Suriçi'nde ve etrafında 300 kilise ve manastır inanılmaz bir sayıdır. Yani ne kadar büyük bir kentti ki bu kadar eğitim ve dini yapı olsun. Ve bunun yabancı bir vakanüvisin yazması da ayrıca önemlidir. Biliyorsunuz vakanüvisler kendi yaşadıkları bölgede veya kendi yaşadıkları devletleri biraz abartabilirler. Ama bir başkasının yazdığını gördüğümüzde abartı olmayabiliyor. Çünkü orayı gözlemlemiştir ve gördüğü şeyler onda sayısal bir etki yaratmıştır. Yine Urfa'da Edessa Krallığı döneminde de yazılan belgelerde biz bu sayının gerçekten 300 ve üstünde bir sayı olduğunu düşünüyoruz. Zannedersen bu kadar kilise ve manastırın olduğu bir başka kent yok.

Nükhet Everi- Çok güzel bir konuya değindin. Ben hala Asur-Arami kavgasının verilmesini anlayamıyorum. İkisi de aynı şey aslında. Urfa'da 70 aile olduğunu biliyoruz. Şunu sormak istiyorum. Oradan nasıl çalındı o mezar odalarındaki mozaikler vesaire, sonra nasıl geri geldi? Bunlardan da biraz bahsedelim mi?

İbrahim Halil Sarısu- 2014'te 100 dönümden fazla, eğimli, engebeli bir arazide arkeolojik kazılara başladığımızda, oralar daha önce gecekondulu mahallesiydi. 1950'lerden itibaren yapılar yapılmaya başlanmış. Kaya mezarları üzerinde doğal bir toprak tabakası, sonra da insanlar üzerine bağlar, evler inşa etmeye başlamış. 10 yıl öncesine kadar orası metruk yapılarının olduğu, çok çirkin bir kentleşmenin olduğu bir yerken oralar Şanlıya Büyükşehir Belediyesi tarafından kamulaştırıldı, betonarme yapılarının hepsi kaldırıldı. Akabinde arkeolojik kazıya başladık. Kazı koordinatörlüğünü, kazı sorumluluğunu üstlenmiştim. Yaklaşık üç yıllık bir kazı sürecinden sonra yüzden fazla kaya mezar odası ortaya çıkardık. Ve bu kaya mezar odalarının hepsinin istisnasız, Süryani halkın atalarından kaldığını görüyoruz. Bazı mezar odaları M.Ö. 3. yüzyılda yapılmış. Ve yine o dönem bizim aklımızı biraz karıştıran ya burada işte partların ne işi vardı dediğimiz şeyler oldu. Çünkü partlar M.Ö. dördüncü yüzyılda Anadolu'ya geliyorlar ve Urfa bölgesine de uğruyorlar. Urfa'da da ciddi bir kültürel etkileşim içinde oluyorlar. Biliyorsunuz bir kültür başka bir yere taşındığı zaman oraya sadece iz bırakmıyor, izler de alıyor. Maalesef fresklerin çok azı günümüze ulaştı ve o kadar çok bilgi verdi ki bize. Çünkü hepsinde yazı vardı. Asur'ların devamı olan Süryaniler çok iyi bir belge aktarıcı halk. Ne yapmışlarsa onu aktarıyorlar, yazmışlar işte. Kim için yapmış, ne için yapmış, hangi tarihte yapmış, net bir şekilde veriyor. Bunu her arkeolojik sahada göremiyoruz. Yapım tekniğinden ya da çeşitli laboratuvar analizlerinden anlayabiliyoruz. Bunlardan herhalde en ünlü olanı yurt dışına kaçırılmış ve Türkiye'ye getirilmiş Orfeus Mozaik'in hepimiz biliriz. Orada da yine kimin mezarı olduğunu, kim için yapıldığını ve usta ismini de belirtiyor. Mozaik ustası ya da sanatçısı diyelim. Adam eserine

bir imza bırakmış ve kim için yaptığını da söylüyor. Muhtemelen sahibine bir atıfta da bulunuyor. Tarihin en eski ozanı Orfeus'un hikayesini Trakya bölgesi diyebiliriz, bunlar demek ki Trakya'ya kadar da gitmişler. Trakya'daki halkları, Grek halkını, Dorları, bunları da biliyorlardı bu insanlar. Mezopotamya'da çok büyük iki akarsuyumuz var. İşte Dicle ve Fırat, Asurlar bu ismi veriyor. Ama Trakya bölgesine de gidip gelmişler. Günümüzde kitle iletişim araçları saniyelik bir aktarım kurabilirken, o yıllarda binlerce kilometre ötedeki coğrafyalara gidip sanatlarını, inanç sistemlerini inceleyebilecek, bilinçleyebilecek güçte insanlar olduğunu görüyoruz. Kale iteğinde, şöyle devam etmek istiyorum. Kale eteğinde bulduğumuz Estrangelo (Süryani alfabesi) yazıtlı taban mozaiklerinde, mezar odalarının içerisine defnedilmiş kişilerin portreleri ölmeden önce yapılıyor. Öldükten sonra da sırasıyla defnediliyor. O kadar sağlam, kurumsallaştırdığımız bir inanç sisteminiz var ki, bu dünya gelip geçici, ebedi yaşamın başlayacağı yer için bir hazırlık yapayım diyorsunuz. İnanılmaz bir renklendirme, inanılmaz bir derinlik algısı var bu mozaiklerde. O mozaik yapı taşlarını, tesera dediğimiz yapı taşlarının her birini Fırat havzasından topluyorlar. Çok sert yapılı taşlar bunlar. Kendi doğal renginden bu taşları topluyorlar, küp küp kesiyorlar. Bazen cam kullandıklarını biliyoruz. Urfa bölgesinde, Suriçinde ya da Sur'a yakın yerlerde bu mozaikleri görebiliyoruz. Fresk harcında yaptığımız analizlerde yanardağ civarındaki volkanik toprağı veya tuf kalıntılarını aldıklarını, kireçle, taş tozuyla ve çeşitli toprak harçlarıyla kardıklarını, kök boyalar yaptıklarını biliyoruz. Urfa'da yanardağ bölgesi sadece Diyarbakır-Urfa bölgesi arasındaki Karacadağ volkanik arazisi var. Yani bunlar maden bilimciliğine kadar gidiyorlar. Hangi toprağın, hangi elementin freske iyi olduğunu, ya da ana kayanın hangisinde ciddi bir çözülmenin, bozulmanın olacağını da çok iyi biliyorlar. Yani mesela kaya mezarlarında statüye çok dikkat ettiklerini görüyoruz. Her ana kayayı oymadıklarını görüyoruz. Urfa'daki ana tabaka kireç taşıdır biliyorsunuz. Kalsiyum kalker taşı aslında teknik ismi. Burada da 'nahit' derler. Kürtçe'deki başka bir anlamı da 'sağlam olan' anlamına gelir. Yine başka bir şey, mozaikler teknik olarak sıkıştırma ile, altta bir harç olur ve birbirleriyle aralarında hiç derz olmayacak şekilde bir dayamayla tesera dediğimiz yapı taşlarının birbirlerine sıfır şekilde kesilerek elde ediliyor. Altında çok sağlam bir harç olması lazım ki sabitlenebilsin. Bu inanılmaz bir işçilik. Yani o harcı o kıvama getirmek, bakın yüzlerce yıldır, yaklaşık 2000 yıldır hiç bozulmayan harçları görüyoruz.

Nükhet Everi- Urfa'nın tarihi yapı çeşitliliğinden de bahsedebilir miyiz?

İbrahim Halil Sarısu- Urfa'da maalesef Sur içinde ortadan kalkmış, tahrip olmuş veya devşirilmiş o kadar çok yapı var ki. Türkiye'deki birçok ulu caminin devşirildiğini, kiliseden veya havradan camiye çevrildiğini biliyoruz. Urfa'da da mimarisi İslam olmayan yapılar günümüze kadar çeşitli eklentiler ve onarımlar geçirdi. Bazıları da maalesef çeşitli sebeplerle hiçbir şekilde günümüze ulaşmadı. Bu yapıların peşine düşme girişiminde bulundum. Balıklı Göl'e çok yakın bir yerdeyiz. Şehrin kuzeyinden güneyine doğru inen bir topografyadan bahsediyorum. Burada kiliseler, manastırlar, camiler, konaklar, hamamlar, hepsini görebiliyoruz. Altlarında su sistemleri olduğunu biliyoruz. İnanılmaz bir taş işçiliğinin, inanılmaz bir yapı statüğünün ortada olduğunu söyleyebilirim. Ve burada restore edilmesi gereken binlerce yapı var. Urfa ilginçtir. İstanbul'dan sonra en çok tescilli yapıya sahip olan Urfa'da her ay yeni yerler katılıyor. Bu tescilli yapılar günden güne artıyor. Muhtemelen İstanbul'u da geçecek. Ayasofya yapıldığında ondan önce Urfa'da daha büyük

bir yapının var olduğu tahmin ediliyor. Ve bu yapı Balıklıgöl'de, bugün Hazreti İbrahim'in doğduğuna inanılan mağaranın yakınlarında bir yerde olmalıydı. Başka bir kentte bir kilise yapılacağı zaman "O kadar büyük bir yapı olmalı ki, Edessa'daki yapı kadar olmalı" diye bir kıyaslama yapılmış. Maalesef bu yapı günümüze hiçbir şekilde ulaşmamış. Hem Hristiyan vakanüvisler, hem de Müslüman vakanüvislerin ara ara bahsettiklerini biliriz. Suriçinde farklı halklar ve farklı inanç sistemleri vardı. 10. yüzyıla kadar müslümanlar yoktu, yoğun bir Süryani nüfusu var. Biraz da Ermeni, Musevi, Kürtler var. Urfa'nın güneydoğu kısmında, Harran Kapı civarı dediğimiz Musevilerin yaşadığı mahalle. Kuzeybatı'da Ermeni mahallesi ve Süryani mahallesinin birbirine sınır oluşturduğunu görüyoruz. %60'a yakın Süryani yoğunluğu var. %20 belki Ermenidir ve geriye kalan Kürt ve Yahudi olan mahalleler diyebiliriz. Balıklıgöl havzasının içerisinde daha farklı, daha büyük tapınaklar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada su kültü var. Yani doğal su kaynağı var, güzel bir topografya var, savunmaya elverişli bir yerden bahsediyoruz. Hemen üst bölgesinde bir kale var. Burada muhtemelen büyük kilisenin olduğu yerin öncesinde pagan inanç sistemleri vardı. Ondan sonra bir kilise, ondan sonra günümüzdeki Halil Ür-Rahman Camii / Döşeme Camii yer alır. 1993 yılında yapılan bir onarım sırasında Balıklıgöl inşaatının içerisinde, dolguların arasında çok önemli bir heykel çıkıyor. Balıklıgöl adamı derler aslında da o da yanlış bir terimdir teknik olarak. Balıklıgöl insanı dememiz daha doğru olur. Çünkü tam olarak bir kadın mı, bir erkek mi bilmiyoruz. 11 bin 500 yıllık bir heykel. Dünyanın en eski gerçek bir insan boyuna yakın, yaklaşık 180 santim uzunluğunda bir heykelden bahsediyoruz. Bu heykelin Urfa'daki o anakayanın içerisinde kesildiğini ve yapıldığını görebiliyoruz. Gözlerinde birer tane obsidiyen taş var. 11.000 yıl öncesinden de burada inançların olduğunu ve sürekli aktarımla bugüne ulaştığını söylememiz doğru olacaktır. Balıklı Göl'de şu ayrımı yapamıyorsunuz; İşte burası Süryani, burası Ermeni, burası Kürt, burası Arap, burası Türk falan diyemiyorsunuz. Yakın tarihe kadar Hristiyanlar da burayı bir nevi hac gibi görürlerdi. Museviler de ara ara gelirlerdi. Çünkü Museviler de kökenlerinin Urfa bölgesinden geldiğini düşünürler. Museviler de yakın tarihe kadar Şuayb antik kentine gider ve orada çeşitli ibadetlerini yaparlardı. Son yıllarda bu hemen hemen yok denecek kadar azaldı. Hristiyanlar için de yine bu geçerli.

Nükhet Everi- Senin şu anda içinde bulunduğun yer o 300 tane manastır ve kiliseden bir tanesi değil mi? Biraz oranın açılışından bahseder misin?

İbrahim Halil Sarısu- Bu yapının kime ait olduğu, ne zaman yapılmış, bununla ilgili bir kayıt yoktu. Maalesef böyle bir sorunla karşılaştık. Büyük bir kısmı yıkılmış, defincilerin tahrip ettiği, madde bağlarının kullandığı bir yer haline gelmişti. Yapı 6 parçaya bölünmüş. 6 ayrı aile kullanmış. Ve onlar da zamanla terk etmeye başlamışlar. Bu mahallede bir restorasyon çalışmam olmuştu, o sırada keşfettiğim bir yapı. Bu tür yapıların çok olduğunu biliyordum ama her yapının içine giremiyorsunuz, büyük kısmı özel mülk. Manastır olduğunu düşünüyoruz. Yapıda çok büyük bir mutfak var. Ve destek olarak düşündüğümüz avlunun 3 metre altında bölümler var. Bu bölümler dersikler gibi dizayn edilmiş, toprak altında kalmış, biz onları kazılar sırasında ortaya çıkardık. Birbirinden bağımsız ama geçişli olan yapılar keşfettik. Urfa'da buna benzer bir iki restorasyonum vardı. Bunlardan biri rahibeler eviydi. Kapusen rahibelerin gelip kullandıklarını biliyorduk. Bu da

ona benzer bölümlere sahipti. Fakat hiçbir kitabe yoktu, bir tarih notu bile düşülmemiştir. Bir sanat tarihçi olarak, bölgede mimari restorasyonları yapan biri olarak buranın bir manastır olabileceğini düşündüm, diğer yapılarla karşılaştırarak bundan büyük oranda emin oldum. Bu yapıyı daha uzun yıllara aktarabilecek bir düzeye getirdiğimizi düşünüyorum. İsmi de 'Naharin' koyduk. Şehrin kaybolmuş ama asıl kimliği olan Süryani kimliğine bir atıfta bulunmak istedim. Süryanice'de nehirler demektir, literatürde Bet-Nahrin'dir. Yani iki nehrin arası Mezopotamya'dır. Biz de Mezopotamya'nın tam merkezinde, kalbinde bir yerde bulunuyoruz. Otel ve sanat merkezi olarak düşünüyoruz. Buraya gelen misafirlere sadece Göbektepe, sadece Harran, sadece Balıklıgöl değil, bunun altında çok ciddi bir sanat tarihi birikimi olduğunu, ciddi bir dinler tarihi birikimi olduğunu, mimarlık tarihi birikimi olduğunu anlatmaya çalışacağımız bir yer burası. Akademik çalışmaların yapılacağı, müzik festivallerinin yapılabileceği, gastronomi etkinliklerinin yapılabileceği bir yerden bahsediyorum. Urfa'nın ihtiyacı olan bir yerdi. Yine enteresan bir şekilde Urfa'da tek Ermeni Katolik Kilisesi'nin olduğu Camii Kebir Mahallesi'nde unutulmuş, yıkılmış, devşirilmiş ya da harap hale gelmiş bir yapı restore ediliyor. Orası da bir turizm tesisi olacak. Bir kitabesi var, 1800'lerin başında yapıldığını biliyoruz. Böyle o kadar çok yapı var ki, Reji Kilisesi'ni mi söylesem, Rahibeler Evi'ni mi desem, Yorgancı Sokak'taki evleri mi desem, 58 Meydanı'ndaki diğer yapıları mı desem, Bey Kapısı'nı mı desem, Harran Kapı'nı mı desem, bunların tamamı kayıt altına alınıp etap etap restore edilmesi gereken korunması gereken yerlerdir. Dünyanın en büyük açık hava müzesinden bahsediyorum. Urfa kesinlikle dünyanın en büyük açık hava müzesidir.